

Cohenova knjiga ilustrira vrline jednakosti i života u zajednici koje bi se, po njegovu mišljenju, trebale prenijeti na društvo u cjelini. Također smatra da iako sve vrste nejednakosti koje postoje nisu u konfrontaciji s pravdom, načelno su te nejednakosti za socijaliste neprihvatljive jer se sukobljavaju s principima postojanja zajednice koja se temelji na ravnopravnosti i jednakosti. Cohen nije uspio nadvladati probleme koji bi mu omogućili da nam prezentira svoju viziju uspostave društvenoga uređenja koje bi se temeljilo na socijalističkim idealima. “Svaki pokušaj ostvarivanja socijalističkog ideala sukobljava se s utaborenim kapitalističkom snagom te individualnom ljudskom sebičnošću. Politički ozbiljni ljudi te prepreke moraju shvatiti ozbiljno. No to nisu razlozi da se diskreditira sam ideal.”

Autor nam pokušava objasniti zašto je po njegovu mišljenju socijalizam moralno poželjan. Pritom međutim ostavlja prostor za preispitivanje njegova mišljenja, svjestan mogućnosti da postoji utemeljena podloga za raspravu o takvoj konstataciji. “Čak i kada bih mogao dokazati da je socijalizam moralno superiorniji sustav u odnosu na kapitalizam, postoji sumnja da li bi se takav sustav mogao uspostaviti.” Navedeni citat pokazuje da autor nastoji odgovoriti na teškoće uspostavljanja i provođenja takva društveno-političkoga sustava.

Cohen nas je u svojoj knjizi najprije pokušao uvjeriti da je socijalizam najprivlačniji model organiziranja ljudi u okviru male zajednice, a zatim je istražio poželjnost i održivost proširivanja tog modela na društvo u cjelini. I sam je autor dakle svjestan da nije uspio u svojoj namjeri, međutim smatra da rješenje postoji i da je socijalističko društvo ideal koji i dalje treba pokušavati ostvariti.

TONI MARAŠ

Snežana KOREN, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945.–1960.). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Srednja Europa, Zagreb, 2012., 582 str.

Uskoro nakon završetka Drugoga svjetskog rata, u obnovljenoj jugoslavenskoj državi Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) osigurala je monopol na vlast. To je podrazumijevalo i snažnu partijsku kontrolu na području obrazovanja. Vlasti socijalističke Jugoslavije uvidjele su moć obrazovanja kao socijalizacijskoga medija te su mu stoga posvetile izrazitu pozornost. Obrazovni je sustav trebalo *transformirati*, jer je upravo njemu bila namijenjena ključna uloga u procesu formiranja “novog socijalističkog čovjeka”.

Do sada još nije provedeno sustavno istraživanje utjecaja državne vlasti na sustav školskoga obrazovanja u Hrvatskoj u razdoblju socijalističke Jugoslavije. Zato je ova knjiga dr. sc. Snežane Koren ispunila tu prazninu. Autorica je primjenom najsuvremenijih teorija *kulture sjećanja* i *politike povijesti* u šest poglavlja detaljno analizirala međupovezanosti političke moći utjelovljene u KPJ i povijesnih narativa koji su reproducirani u nastavi povijesti, kao i njihovih reaktualizacija u školskim programima, udžbenicima, stručnome usavršavanju nastavnika i simboličkim manifestacijama poput proslava državnih praznika u školama, organiziranih školskih izleta itd. Težište istraživanja dr. sc. Koren je na razdoblju od 1945. do 1960., tj. vremenu u kojem je partijska vlast bila najjača i kada je najviše zadirala u svakodnevni život građana, te na području Narodne Republike / Socijalističke Republike Hrvatske, uz određene osvrtne na kasnije razdoblje i komparaciju s drugim jugoslavenskim republikama, u prvome redu Srbijom. U svojem je

istraživanju autorica koristila brojne izvore i stručnu literaturu, uključujući neobjavljenu građu iz Hrvatskoga državnog arhiva, arhiva Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i Hrvatskoga školskog muzeja, kao i građu koja se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu te građu Instituta Georga Eckerta u Braunschweigu.

U uvodu autorica objašnjava temeljne metodološke postavke svoga istraživanja, referirajući se najprije na koncept Aleide Assmana o *kulturi sjećanja*, tj. stvaranju kolektivnoga identiteta vezivanjem za zajedničku prošlost i obvezivanjem na zajedničko sjećanje. Assman naime smatra da državne vlasti proučavanje prošlosti vide kao izvor obrazaca koji mogu poslužiti kao predložak za stvaranje identiteta i oslonac sjećanja. Prema takvu shvaćanju, jugoslavenske su vlasti smatrale da je jednoobrazna slika povijesti ključan element u izgradnji novoga kolektivnog identiteta, koji bi ujedno osiguravao legitimitet režima. Autorica se zatim poziva na novo područje historijskoga istraživanja, *politiku povijesti* (*Geschichtspolitik*), koja se 1990-ih pojavila u Njemačkoj, a glavni su joj predstavnici Christian Meier i Edgar Wolfrum (u Hrvatskoj Tihomir Cipek, Dunja Rihtman-Auguštin, Stevo Đurašković). Ta disciplina promatra povijest kao polje gdje djeluje i politika, tj. različiti akteri nastoje podrediti povijest svojim specifičnim interesima i politički je upotrijebiti.

Ističući važnost vanjskih i unutarnjih čimbenika koji su utjecali na prioritete i promjene u državnoj politici povijesti (odnos prema sovjetskim modelima, djelovanje KPJ na transformaciju društva nastavom), autorica se s jedne strane usredotočuje na ključne protagoniste politike povijesti: komunističke rukovodioce, dužnosnike ministarstva, povjesničare, autore udžbenika, istaknute nastavnike, ali s druge strane i na recipijente, koji također aktivno sudjeluju u procesima interpretacije povijesti.

Prvo poglavlje, "Kome i kakvo vaspitanje i obrazovanje?", analizira širi obrazovni kontekst politike povijesti u prikazu obrazovanja KPJ između 1945. i 1960. godine. Komunistička partija Jugoslavije u poslijeratnom je razdoblju svoj autoritet i legitimitet temeljila na predvodničkoj i organizatorskoj ulozi u Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) ("prošlost") i avangardnoj ulozi vođenja radničke klase, koja ima misiju stvaranja novog i pravednijeg društva ("budućnost"). Stoga nije čudno što je u početku postojalo preklapanje sfera političke i partijske vlasti, što se odrazilo i na području obrazovanja. Potonje je vodio Politbiro Centralnoga komiteta KPJ, uz snažnu ulogu Agitpropa Centralnoga komiteta. Tek je na 3. plenumu Centralnoga komiteta KPJ krajem 1949. došlo do koncipiranja nove partijske linije na prosvjetnome i kulturnome planu koje je pratilo odvajanje partijskih i državnih funkcija. Autorica uz to veliku pozornost posvećuje odnosu prema nacionalizmima i razvoju *jugoslavenskog socijalističkog patriotizma* te kako se toj problematici pristupalo pri izradi školskih udžbenika. Zatim razmatra neposredno upravljanje školstvom (ministarstva, savjeti za prosvjetu, prosvjetni odbori), ističući nerazmjer između važnosti koje su središnje vlasti pridavale obrazovanju i nezainteresiranosti koje su za to područje pokazivale lokalne vlasti. Tomu je, između ostaloga, pridonijela činjenica da je pri imenovanju službenika prioritet imao politički, a ne stručni dio njihove biografije. Dr. sc. Koren osvrće se i na utjecaj koncepta radničkoga samoupravljanja na sustav obrazovanja. Ističe i da je nacionalni diskurs, tj. diskurs nacionalne posebnosti u određenim republikama, postojao u udžbenicima čak i u tom ranom razdoblju.

Najveći dio drugoga poglavlja posvećen je prikazu razvoja nastave povijesti između 1945. i 1960., s težištem na percepcije njezine uloge u novome ideološkom sustavu i promjenama do kojih je zbog toga došlo u njezinu statusu i položaju unutar nastavnoga programa. Povijest je u novome sustavu imala zadatak pravilnim tumačenjem

promjena koje su se dogodile u sadašnjosti, kao i pronalaženjem njihova ishodišta u prošlosti, pridonijeti razumijevanju povijesnoga puta kojim čovječanstvo kroči k svom konačnom cilju: komunističkom društvu. Time je, prema mišljenju autorice, povijest u osnovi imala ulogu političke socijalizacije, što je u metodološkome smislu bilo u kontinuitetu s prošlim razdobljem. Prvi dio ovoga poglavlja sastoji se od temeljite analize satnice povijesti i zastupljenosti poučavanja nacionalne povijesti u njezinu sklopu, uz opsežan tablični prikaz satnice nastave povijesti između 1945. i 1960. u Narodnoj Republici Hrvatskoj. Autorica se osvrće i na kvalitativne promjene u satnici povijesti, od kojih su najvažnije stavljanje snažnijega težišta na nacionalnu povijest nakon sukoba sa Sovjetskim Savezom te uvođenje osnova sociologije, političke ekonomije i kulturne povijesti u program. Slijedi analiza načina na koje je nastava povijesti učenicima posredovala dijalektičko-materijalistički pogled na svijet, utemeljen na koncepciji koja se u onodobnim dokumentima nazivala "marksističko-lenjinističkom", čemu je uskoro dodano i nastojanje izgradnje kolektivnoga jugoslavenskog identiteta. Time je došlo do spajanja marksističke i nacionalne matrice, koja je uskoro potpuno zasjenila panslavizam i internacionalizam. Zbog nedostatnih uvjeta KPJ je bila prisiljena lavirati između svojih dugoročnih, transformativnih ciljeva preobrazbe društva i kratkoročnih, pragmatičnih ciljeva koji su proizašli iz trenutačnih ekonomskih i političkih potreba. Posljednji dio poglavlja bavi se stručnim usavršavanjem nastavnika te utjecajem koje je na njega izvršilo Povijesno društvo Hrvatske. U početku je stručno usavršavanje u praksi bilo sinonim za političko preodgajanje, no 1950-ih došlo je do izvjesne promjene te je težište prešlo na pedagoško i metodičko usavršavanje, dijelom zasnovano na zapadnim uzorima.

Treće poglavlje posvećeno je udžbenicima povijesti. Odmah nakon rata odbačeni su svi stari udžbenici te su prevedeni sovjetski udžbenici opće povijesti. Sovjetski udžbenici ostali su u uporabi sve do 1951./52., ali je njihov utjecaj bio očit i u kasnijem razdoblju. Naime iz novih su udžbenika jednostavno uklonjeni dijelovi koji su se smatrali politički nepodobnima (npr. hvalospjevi Staljinu) bez ikakvih značajnih promjena na metodološkoj razini. Udžbenici nacionalne povijesti bili su veći problem zbog svih problema nastalih nakon teških ratnih godina i nedovoljno stručnoga kadra. Drugi dio poglavlja posvećen je fascinantnom pregledu razvoja prvih nacionalnih udžbenika, počevši od improvizacije (skripte, udžbenici iz NDH ili Kraljevine Jugoslavije), preko nastanka prvoga udžbenika nacionalne povijesti u Hrvatskoj, koji se pojavio 1949. (autor Vladimir Babić), i izrade *Historije naroda Jugoslavije* do nove generacije udžbenika tijekom 1950-ih, koji su bili koncepcijski vrlo heterogeni, ali i bolje prilagođeni namijenjenoj publici. Poglavlje završava kratkom analizom rada jugoslavenskonojemačke komisije za udžbenike koja je djelovala nakon međunarodnoga seminara o nastavi povijesti koji je 1951. organizirao UNESCO u Šèvresu. Autorica ističe da je, bez obzira na izmjenu političkih sustava, hrvatske udžbenike između 1918. i 2004. karakterizirala prevlast teleološke perspektive i naglašavanje povijesnoga kontinuiteta i povijesnoga determinizma.

Četvrto poglavlje, "Povijest koja spaja ili povijest koja razdvaja", također se bavi udžbenicima povijesti, ali ovoga puta u komparativnoj relaciji s onima u ostalim jugoslavenskim republikama. Autorica je zamijetila postojanje izrazite proturječnosti, budući da se s jedne strane upućuje na sličnosti i paralele u prošlosti, ali s druge strane postoje vrlo izražene razlike u tumačenju pojedinih događaja (npr. tko se prvi doselio na neko područje u srednjem vijeku, pripadnost Vojne krajine, Prvi i Drugi srpski ustanak, Hrvatski narodni preporod, tumačenje Prvoga svjetskog rata i monarhističke Jugoslavije), što upućuje na potisnute i samo prividno riješene nacionalne probleme,

koji će s vremenom postajati sve izraženiji. Tako su se, prema mišljenju autorice, prikazi povijesti gradili ne samo na predodžbi o istovjetnim iskustvima i zajedničkoj povijesnoj sudbini svih naroda Jugoslavije nego, u pojedinim temama, i na neprijateljskim slikama “drugih”.

Peto poglavlje, “Prošlost na koju su sjećanja svake godine sve življa”, donosi analizu još relativno neistražene dimenzije povijesti Jugoslavije prikazima povijesti NOB-a i KPJ u školskim programima, udžbenicima i partijskim debatama. Napominjući da je, usprkos monolitnosti interpretacija tih događaja pred širom javnošću, ispod površine mogao postojati sukob interpretacija, autorica iznosi pregled promjena u interpretaciji NOB-a između 1945. i 1960., s naglaskom na prikaz NOB-a kao kulminacije višestoljetnoga emancipacijskog pokreta jugoslavenskih naroda, izgradnju kulta vojske, narodnih heroja i Tita, tumačenje sloma Kraljevine Jugoslavije, tumačenje karaktera Drugoga svjetskog rata te odnosa prema zločinima domaćih počinitelja. Zorno je prikazano golemo povećanje pozornosti pridane NOB-u, nacionalnoj povijesti i povijesti KPJ kao posljedici sukoba sa Sovjetskim Savezom. Posljednji dio poglavlja posvećen je promjenama koje je donijela pojava prvih generacija bez ratnoga iskustva, u drugoj polovini 1950-ih, kada se nedostatak spomenutog iskustva pokušalo kompenzirati pojačanim obilježavanjem pojedinih datuma iz ratne i revolucionarne prošlosti – Dan mladosti, Dan borca, godišnjice bitaka i sl.

Posljednje i najopsežnije poglavlje posvećeno je komemorativnim praksama poput državnih praznika i obljetnica, tj. povezanosti nastave povijesti s kulturom sjećanja. Oslanjajući se na koncept izmišljanja tradicija Erica Hobsbawma i već spomenutu Assmanninu teoriju, autorica prikazuje kako je primarno obrazovanje bilo prožeto revolucionarnim načelima, koja su utjelovljivale “izmišljene” javne ceremonije, proslave i spomenici koji referiraju na prošlost kreiranu svjesnom inscenacijom, selekcijom i oblikovanjem događaja. Pritom su se uklanjale barijere između prošloga i sadašnjega događaja, čime prošli dobiva snagu suvremenoga te se može ponovno proživjeti i iskusiti. Autorica pritom ističe da se nova slika povijesti itekako referirala i na predratno razdoblje, prije svega u slučajevima kada je bilo zgodno kombinirati službeni čin komemoracije s tradicijom pučke zabave. I u tom segmentu društvenoga života vidljive su posljedice (djelomičnog) raskida sa Sovjetskim Savezom i refokusiranja na nacionalno te pridruživanja svjetskim organizacijama poput UN-a, što je za posljedicu imalo promjenu prikaza Tita od borca za revoluciju u borca za mir. Znatan dio poglavlja posvećen je politici oblikovanja kolektivnoga pamćenja nadijevanjem imena određenim školama. Autorica to ilustrira mnoštvom tablica u kojima su navedene škole prema osobama po kojima su nazvane i republikama u kojima su se nalazile te kratke biografije osoba po kojima su te škole nazivane, iz čega je vidljivo da je svaka republika imala interni revolucionarni panteon.

Na kraju knjige, uz popis izvora i literature, nalazi se i kazalo osobnih imena te zanimljiv i vrijedan prilog koji prikazuje promjenu ciljeva nastave povijesti u programima 1945.–1991., iako je u naslovu stoji 1945.–1984. godine.

Knjigu dr. sc. Snježane Koren valja preporučiti kao primjer uspješne primjene modernih historiografskih teorija i metoda komparativne analize udžbenika kako bi se interpretativno rasvijetlilo složeno pitanje koncipiranja i recepcije nastave povijesti na jedinstvenom primjeru socijalističke zemlje koja je u svom ranom razdoblju prolazila kroz burne političko-socijalne promjene. Autorica zorno ilustrira da je nastava povijesti u Jugoslaviji imala tri osnovne društvene funkcije: integrativnu (bratstvo i jedinstvo, jugoslavenski socijalistički patriotizam), legitimacijsku (NOB kao utemeljujući događaj no-

voga društva i vlasti KPJ) te kontrastivno-negacijsku (usporedba s monarhističkom Jugoslavijom kao primjerom prošlosti na koju nema povratka). Način na koji se u socijalističkoj Jugoslaviji promatrala svrha nastave povijesti kao primarno odgojnoga predmeta odražavao se i na metode učenja i poučavanja u razredu: od nastavnika se očekivalo da činjenice iznose poticajno te da manipuliraju osjećajima učenika. Reforme tijekom 1950-ih, dijelom potaknute rastućom sumnjom u uspješnost manipulativnih postupaka te problemima nastalim zbog nedostatka volje ili znanja među nastavnicima, donijele su zaokret prema znanstvenome diskursu i uravnoteženijem prikazu događaja, ali je okvir ostao isti, u suštini lenjinistički: kreativnost se potiče, ali samo unutar određenih granica. Uz to valja upozoriti na autoričino pronicljivo opažanje postojanja znatnih odstupanja u prikazima povijesnih događaja među republikama, posebno Hrvatskom i Srbijom, što je, barem u retrospektivi, jasan pokazatelj neuspjeha razvoja zajedničkoga identiteta. Zaključno možemo primijetiti i da su navedena obilježja politike povijesti u određenoj mjeri nadživjela Jugoslaviju te svoj trag ostavila i u udžbenicima, posebno onim ranijima, samostalne Republike Hrvatske.

BORIS BLAŽINA

Bernd ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A Documented History*, OEZ Berlin Verlag, Berlin, 2010., 402 str.

Opće je prihvaćena teza da politički poredci koji ne trpe oporbu “stvaraju” političku emigraciju. Hrvatska se može smatrati empirijskim dokazom te teze jer joj je život pod trima različitim diktaturama tijekom “kratkog XX. stoljeća” – karadževićevskom, ustaškom i komunističkom – donio poveću političku emigraciju. Stvaranje i oblikovanje hrvatske političke emigracije uvijek je bilo povezano s granicama koje je vladajući režim postavio političkoj samostalnosti i nacionalnoj samobitnosti hrvatskoga naroda te političkom djelovanju usmjerenom prema ostvarivanju tih političkih prava. Obje Jugoslavije, i monarhistička i komunistička, ograničavale su spomenuta politička prava, kao i oporbu takvoj politici, što je vodilo nastanku i razvoju hrvatske političke emigracije.

Brojna, politički aktivna i sastavljena od velikog broja školovanih ljudi, hrvatska politička emigracija, kako ju je vidio ugledni srpski politički emigrant i demokratski političar Desimir Tošić, još nije zavrijedila veću pozornost i interes hrvatskih znanstvenika. Paradoksalno je da se do više saznanja o nastanku, organizaciji i djelovanju hrvatske političke emigracije može doći proučavanjem jugoslavenskih publicističkih i stručnih izvora u kojima se ona analizirala kao “šesta kolona”, nego tragajući po nalažima istraživanja koje su o toj temi provele hrvatska historiografija ili politologija. Kada je riječ o istraživanju fenomena hrvatske političke emigracije, bilo kao segmenta suvremene hrvatske političke povijesti ili segmenta hrvatske političke misli, postoje, naravno, i pozitivne iznimke, pri čemu – ne želeći nikoga namjerno izostaviti – posebno ističem povjesničara Marija Jareba, koji u svome radu “Hrvatska politička emigracija 1928.–1990.” iz 2004. također pokazuje da problematika hrvatske političke emigracije nije dovoljno istražena.

Knjiga njemačkoga doktoranda povijesti sa Sveučilišta Humboldt u Berlinu Berna Robioneka *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A Documented History* zahvalan je prilog svim budućim historiografskim i politološkim istraživanjima